

Ганна Анісімова,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0579-7007>
e-mail: g.v.anisimova@nlu.edu.ua

Ольга Донець,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7716-4933>
e-mail: o.v.donets@nlu.edu.ua

УДК 349.6:347.51

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2026-9-2-17-49>

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Анотація

У сучасних умовах зростання антропогенного навантаження на природні екосистеми та збільшення кількості правопорушень у сфері природокористування особливої актуальності набуває питання ефективності правових механізмів компенсації шкоди, заподіяної довкіллю. Практика відшкодування екологічної шкоди в Україні залишається недостатньо результативною, що зумовлює потребу в доктринальному осмисленні правової природи такої шкоди та способів її обчислення. Метою статті є комплексний аналіз правового регулювання компенсації шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а також виявлення проблем правозастосування і обґрунтування напрямів удосконалення відповідного механізму. У статті розкрито правову природу екологічної шкоди як складного багатовимірного явища, що охоплює як безпосередні втрати природних ресурсів, так і вторинні соціально-економічні наслідки; проаналізовано нормативно-правові засади компенсації екологічної шкоди та специфіку застосування цивільно-правових механізмів відшкодування збитків у сфері природоохоронних відносин; узагальнено ключові підходи судової практики до визначення розміру та порядку компенсації екологічної шкоди. Ідентифіковано основні проблеми правового регулювання, зокрема складність доведення причинно-наслідкового зв'язку, недосконалість методик розрахунку шкоди та обмеженість механізмів відновлення екосистем; обґрунтовано доцільність удосконалення національного законодавства

з урахуванням європейських підходів до екологічної відповідальності. Зроблено висновок, що підвищення ефективності компенсаційного механізму потребує одночасного посилення доказових стандартів у спорах про екологічну шкоду, модернізації методик її оцінювання та пріоритизації відновлювальних заходів поряд із грошовим відшкодуванням; результати можуть бути використані законодавцем, органами екологічного контролю, судами, адвокатами та науковцями при вдосконаленні правозастосування і розробці політик у сфері охорони довкілля. Стаття відображає результати комплексного дослідження проблематики та особливостей правового регулювання компенсації шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, попередні результати якого частково відображені в інших публікаціях авторів.

Ключові слова: юридична відповідальність; екосистема; втрати ландшафтного та біологічного різноманіття; екологічна (довкіллева) безпека; кліматична шкода; екосистемні послуги та функції; еколого-правовий статус суб'єктів; відновлення довкілля.

Вступ

Питання компенсації шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, набуває дедалі більшої актуальності у сучасній еколого-правовій доктрині. Зростання антропогенного навантаження на екосистеми, інтенсифікація використання природних ресурсів та поява нових глобальних екологічних ризиків зумовлюють необхідність перегляду традиційних підходів до визначення та відшкодування екологічної шкоди. У цьому контексті особливого значення набуває ефективність правових механізмів її оцінки та компенсації, оскільки саме вони забезпечують практичну реалізацію принципів екологічної відповідальності та сталого розвитку.

Водночас чинна система правового регулювання компенсації шкоди довкіллю характеризується низкою концептуальних і прикладних проблем. Насамперед ідеться про відсутність уніфікованого підходу до визначення правової категорії «екологічна шкода», невизначеність її об'єктного складу та недосконалість методик оцінки відповідних збитків. Це ускладнює встановлення обсягу шкоди, вибір належних способів її компенсації та забезпечення ефективної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства.

Зазначені проблеми набули особливої актуальності в Україні у зв'язку з масштабними екологічними втратами, спричиненими російською збройною агресією. Руйнування природних екосистем, забруднення природних ресурсів, деградація земель і водних об'єктів актуалізують питання формування ефективних правових механізмів компенсації екологічної шкоди, завданої в умовах збройного конфлікту¹.

¹ За офіційними даними Державної екологічної інспекції, станом на березень 2026 року в Україні задокументовано 10 932 випадки екологічних правопорушень, спричинених збройними діями РФ, а загальна сума завданих збитків перевищує 6,398 трлн грн. Із цієї суми шкода атмосферному повітрю становить 1,15 трлн грн (у тому числі через: горіння нафти – 177,74 млрд грн; пожежі лісові та в інших насадженнях – 962,15 млрд грн; неорганізований викид іншої забруднюючої речовини або суміші таких речовин у повітря – 239,08 млн грн; загоряння інших об'єктів – 6,34 млрд грн); земельним ресурсам – 1,34 трлн грн (шкода: від засмічення земель – 1,32 трлн грн; забруднення ґрунтів – 22,35 млрд грн), водним ресурсам – 120,59 млрд грн (шкода від: забруднення водних об'єктів – 67,74 млрд грн; засмічення водних об'єктів – 9,86 млрд грн; самовільного користування водними ресурсами – 34,97 млрд грн; забруднення морських

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

З огляду на це **метою статті** є дослідження сучасних підходів до уніфікації компенсаційно-правових механізмів у процесі формування правової категорії «екологічна шкода» та визначення напрямів удосконалення правового регулювання її компенсації з урахуванням міжнародних зобов'язань України та сучасних екологічних викликів. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- з'ясувати зміст і співвідношення правових категорій «компенсація шкоди», «відшкодування шкоди» та «відшкодування втрат» у національній еколого-правовій доктрині;
- проаналізувати нормативно-правові засади компенсації шкоди, заподіяної довкіллю, та визначити особливості функціонування відповідних механізмів у системі екологічного законодавства України;
- дослідити існуючі підходи до визначення та обчислення розміру екологічної шкоди, зокрема застосування нормативно-розрахункових методик і такс.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод дав змогу розглядати правові явища у взаємозв'язку та розвитку, а системний підхід – здійснити комплексний аналіз правового регулювання компенсації шкоди, заподіяної довкіллю. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм національного екологічного законодавства, що регулюють визначення та відшкодування екологічної шкоди. Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження підходів міжнародного та європейського права до тлумачення категорії «екологічна шкода» та механізмів її компенсації. Структурно-функціональний метод використано для впорядкування об'єктного складу еколого-компенсаційних правовідносин, а метод правового моделювання – для обґрунтування напрямів удосконалення компенсаційно-правових механізмів відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю. Застосування зазначених методів забезпечило комплексне дослідження правової природи екологічної шкоди та формування пропозицій щодо вдосконалення національного екологічного законодавства.

Аналіз останніх публікацій та досліджень, ступінь розробленості проблеми

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження правових засад формування компенсаційних механізмів та відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, стали наукові праці

вод – 8,03 млрд грн); лісам України – 1,04 трлн грн; природно-заповідному фонду України – 2,28 млрд, зокрема через: забруднення ґрунтів – 898,48 млн грн; засмічення земель – 1,03 млрд грн; лісові пожежі та інші насадження – 19,93 млн грн та ін. Ці цифри є результатом офіційно верифікованих розрахунків, здійснених Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик (станом на 14.02.2026 року). Див.: ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення – 14.02.2026).

провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців, зокрема: Байк О. І.², Гетьман А. П.³, Герра С.⁴, Головка Л. О.⁵, Діпак Равтані⁶, Кірін Р. С.⁷, Малишева Н. Р.⁸, Османова А.⁹, Пенца Є.¹⁰, Ярмол Л. В.¹¹ та ін. Вагомий внесок у формування теоретичних засад інституту екологічної шкоди здійснила М. В. Краснова, яка обґрунтувала підходи до правового регулювання її компенсації з урахуванням норм міжнародного та європейського екологічного права і принципів юридичної відповідальності¹².

- ² Baik O. I., Stetsyuk N. V., Yesimov S. S., Tsebenko S. B., Andrusiak I. P. Problem issues regarding legal liability for environmental offenses in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023. No. 3. P. 104–110. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-3/104>
- ³ Getman A. P. Access to Justice for the Protection of Environmental Rights in Ukraine // *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, No. 2. P. 118–127. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-n000063>; Getman A. P. Human life and health as an object of environmental law in the globalised world // *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 1. P. 189–200. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.189-200](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.189-200)
- ⁴ Guerra S., Araújo B. M. R., de Oliveira Santos C. For the creation of the international organization for prevention and reduction of catastrophes. *Revista Opiniao Juridica*. 2023. Vol. 21, No. 37. P. 50–82. <https://doi.org/10.12662/2447-6641oj.v21i37.p50-82.2023>; Guerra S., Sampaio S. de S. The protection of the environment in armed conflicts // *Veredas do Direito*. 2022. Vol. 19, No. 45. P. 247–266. <https://doi.org/10.18623/rvd.v19i45.2343>
- ⁵ Golovko L. International legal aspects of the assessment of environmental damage caused by military actions // *Bratislava Law Review*. 2024. Vol. 8, No. 1. P. 99–110. URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828> (дата звернення: 14.02.2026); Golovko L. International legal mechanisms for holding the Russian Federation accountable for causing environmental damage as a result of armed aggression against Ukraine // *Bratislava Law Review*. 2023. Vol. 7, No. 1. P. 29–40. URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/354> (дата звернення: 14.02.2026).
- ⁶ Rawtani D., Gupta G., Khatri N., Rao P. K., Hussain C. M. Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. *Science of the Total Environment*. 2022. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157932>
- ⁷ Кірін Р. С., Грищак С. В., Ревякіна Т. О. Правове забезпечення міжнародного реєстру збитків: екологічна складова // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 280–285. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/62>
- ⁸ Malysheva N., Hurova A. Environmental consequences of the Kakhovka H.P.P. destruction in Ukraine: Challenge and opportunity for international justice // *Journal of Environmental Law and Policy*. 2024. Vol. 4, No. 1. P. 84–104. <https://doi.org/10.33002/jelp040104>
- ⁹ Osmanova A. International practice of compensation for damage caused by environmental violations in the management of tailings storage facilities and waste dumps. *Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025. Vol. 8, No. 1. P. 964–988. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080141>
- ¹⁰ Penca J. Biodiversity offset mechanisms and compensation for loss: From exceptional to popular – rediscovering environmental law. *Journal of International Wildlife Law & Policy*. 2024. Vol. 27, No. 3. P. 137–160. <https://doi.org/10.1080/13880292.2024.2375862>
- ¹¹ Yarmol L., Dolynska M., Stetsyuk N., Andrusiak I., Muraviova I. Legal security of environmental safety under the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. No. 5. P. 110–115. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-5/110>
- ¹² Краснова М. В. Правові засади формування інституту відповідальності за шкоду, заподіяну порушенням вимог міжнародного та європейського екологічного законодавства. *Наукові записки*. 1999. № 2. С. 177–183. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29e00011->

Окремі аспекти компенсації екологічної шкоди досліджено у дисертаційних працях Л. П. Решетник¹³ (у контексті захисту екологічних прав громадян), В. Д. Басая¹⁴ (щодо відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями) та К. В. Кошеленко¹⁵, яка здійснила компаративістський аналіз правових засад відповідальності за шкоду довкіллю в законодавстві України та ЄС. Узагальнення наукових підходів до застосування цивільної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства подано також у розділі 13 монографії «Безпечне довкілля України: доктринально-правові та прикладні аспекти»¹⁶. Водночас, попри зростання кількості еколого-правових досліджень, у національній доктрині досі відсутній узгоджений підхід до визначення змісту поняття «екологічна шкода», її правової природи, меж відповідальності та критеріїв компенсації. Більшість наукових праць зосереджена на окремих видах негативного впливу на довкілля, тоді як комплексний механізм оцінки та відшкодування екологічних збитків залишається недостатньо розробленим. Невизначеність дефініційного апарату та фрагментарність нормативно-правового регулювання ускладнюють ефективне правозастосування, особливо в умовах збройного конфлікту та післявоєнного відновлення, що зумовлює потребу подальших міждисциплінарних досліджень з урахуванням міжнародно-правових механізмів компенсації та підходів сталого відновлення довкілля.

Результати дослідження

1. Екологічна шкода як правова категорія: методологічні та концептуальні засади

Аналіз екологічної шкоди як правової категорії доцільно розпочати з визначення методологічних засад її наукового та правового осмислення. Передусім слід врахувати, що природні зв'язки, функціональна цілісність і стабільність екосистем не мають однозначного грошового вираження. Саме ця обставина суттєво ускладнює застосування традиційних підходів до визначення та оцінки збитків у сфері довкілля. У більшості випадків ідеться не лише про втрати окремих природних компонентів, а й про порушення цілісності екосистеми як складної взаємопов'язаної

31ee-476c-b33f-b973dab1cfee/content (дата звернення: 14.02.2026).; Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

¹³ Решетник Л. П. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

¹⁴ Басая В. Д. Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1996. 23 с.

¹⁵ Кошеленко К. В. Юридична відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу за законодавством України і ЄС: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 208 с.

¹⁶ Безпечне довкілля України : доктринально-правові та прикладні аспекти : монографія / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, І В Яковюк та ін. Харків : Юрайт, 2024. С. 357–405.

системи, що забезпечує базові умови існування людини та екологічну рівновагу. Пошкодження одного елемента природного середовища здатне спричинити низку взаємозалежних змін у інших його складових, формуючи ефект своєрідної «ланцюгової реакції». У зв'язку з цим екологічну шкоду не можна розглядати виключно крізь призму економічних або технічних показників. Вона стосується фундаментальних передумов життєдіяльності суспільства, зокрема якості атмосферного повітря, стану водних ресурсів, стабільності кліматичних процесів та функціонування природних екосистем. Саме тому у правових актах держав із розвинутою екологічною правовою культурою обов'язок держави щодо охорони довкілля часто закріплюється на конституційному рівні. Показовим у цьому контексті є положення ст. 20а Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини¹⁷, згідно з яким держава, усвідомлюючи відповідальність перед майбутніми поколіннями, забезпечує захист природних основ життя і тварин у межах конституційного ладу через систему законодавчої, виконавчої та судової влади. Такий підхід відображає розуміння охорони довкілля не лише як сфери державного регулювання, а й як елемента міжпоколінної відповідальності та екологічної справедливості, що набуває особливої актуальності в умовах сучасних екологічних викликів і збройних конфліктів.

Подальший аналіз цієї проблематики потребує врахування ще одного важливого аспекту. У науковій літературі неодноразово наголошується, що оцінювання екологічної шкоди є складним процесом, який ускладнюється низкою об'єктивних чинників. Насамперед ідеться про обмежений доступ до достовірної, повної та актуальної екологічної інформації, труднощі її систематизації та обробки, а також про нестабільність параметрів взаємодії у системі «біота – навколишнє середовище – людина». В умовах воєнного стану ці проблеми набувають ще більшої гостроти. Збройна агресія Російської Федерації істотно обмежує можливості проведення повноцінних екологічних досліджень і моніторингу, оскільки значна частина уражених територій залишається небезпечною для доступу через мінування, постійні обстріли або руйнування інфраструктури, необхідної для здійснення екологічного контролю та збору даних¹⁸.

Окремої уваги потребує питання визначення місця моральної шкоди у структурі екологічної шкоди; зокрема, й досі залишаються дискусійними питання щодо можливості розглядати моральну шкоду як складову екологічної шкоди поряд з матеріальною, співвідношення такої шкоди з фактом порушення екологічних прав особи,

¹⁷ Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) від 23 травня 1949 року. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html#BJNR000010949BJNG000200314> (дата звернення: 14.02.2026).

¹⁸ Водночас в Україні поступово формуються нові інституційні та цифрові інструменти, спрямовані на фіксацію та систематизацію інформації про воєнно-екологічні наслідки. Одним із таких механізмів є офіційний ресурс EcoZagroza, який функціонує як інтерактивна платформа для відображення екологічних загроз, спричинених бойовими діями. Наповнення цього ресурсу здійснюється на основі даних, зібраних Державною екологічною інспекцією України за затвердженими методиками, що дозволяє використовувати його не лише як інформаційний інструмент моніторингу, а й як джерело екологічних даних для формування доказової бази та аналітичних матеріалів на національному і міжнародному рівнях.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

а також критерії визначення її грошового еквівалента. У цьому контексті важливе значення мають положення чч. 3–5 ст. 23 Цивільного кодексу України¹⁹, відповідно до яких розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом з урахуванням характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань потерпілого, погіршення його можливостей реалізації власних здібностей, ступеня вини правопорушника (у випадках, коли вина є умовою відповідальності), а також інших істотних обставин справи. При цьому законодавець підкреслює, що моральна шкода підлягає відшкодуванню незалежно від майнової шкоди та не пов'язується з її розміром, а загальним правилом є її одноразове відшкодування, якщо інше не передбачено законом або договором.

Важливого значення у цьому контексті набувають і спеціальні норми національного законодавства, що регламентують питання відшкодування шкоди, заподіяної в умовах збройного конфлікту і тимчасової окупації. Зокрема, ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»²⁰ встановлює, що повне відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок тимчасової окупації, покладається на рф як державу-окупанта. Таке положення узгоджується з конституційними гарантіями права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та правом на відшкодування шкоди, заподіяної його порушенням, водночас підкреслюючи важливість належних стандартів доказування екологічної шкоди і формування обґрунтованих підходів до оцінки немайнових втрат у справах екологічного характеру.

Позитивною тенденцією у цьому напрямі є поступове формування сталої судової практики щодо компенсації моральної шкоди, спричиненої порушенням права на безпечне довкілля. Показовою у цьому контексті є Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 22 квітня 2024 року у справі № 279/1834/22²¹, у якій суд підкреслив універсальний характер положень ст. 23 ЦК України, наголосивши, що вони підлягають застосуванню у будь-яких цивільно-правових відносинах, де особі заподіяно немайнову шкоду. Вирішальним критерієм у таких випадках визнається сам факт порушення цивільного права, незалежно від того, чи містить спеціальний закон або договір пряме положення щодо компенсації моральної шкоди. Суд також окреслив ключові елементи складу відповідного делікту, до яких належать наявність моральної шкоди, протиправність поведінки заподіювача, причинний зв'язок між цією поведінкою та наслідками, а також вина правопорушника (за винятком випадків, прямо визначених законом). Водночас

¹⁹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

²⁰ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

²¹ Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 22 квітня 2024 року у справі № 279/1834/22, провадження № 61-1382сво23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218> (дата звернення: 14.02.2026).

ОП КЦС уточнила розподіл тягаря доказування: позивач повинен довести факт завдання шкоди та причинно-наслідковий зв'язок, тоді як відповідач має спростувати протиправність своєї поведінки або наявність вини. У справах, пов'язаних із порушенням екологічних прав, суди враховують насамперед тривалий і суттєвий характер такого порушення, зокрема ситуації, коли особа протягом тривалого часу позбавлена можливості проживати у безпечному для життя і здоров'я довкіллі, що може бути підставою для присудження грошової компенсації моральної шкоди з урахуванням принципів розумності та справедливості.

Разом із тим, сучасне розуміння екологічної шкоди передбачає ширше трактування її змісту. Доцільно виходити із концепту, що така шкода може проявлятися не лише у безпосередньому пошкодженні або деградації природного середовища, а й у негативному впливі на життя і здоров'я людини, її економічні інтереси, морально-естетичні та духовні потреби. Подібний підхід відповідає концепції «довкілля як елемент добробуту людини», відповідно до якої природне середовище розглядається не лише як об'єкт правової охорони, а й як фундаментальна умова забезпечення якості життя, соціальної стабільності та людського розвитку²². У зв'язку з цим оцінка екологічної шкоди повинна враховувати не лише матеріальні втрати природних ресурсів, а й ширший гуманітарний і соціальний вимір наслідків деградації довкілля. Йдеться про її демографічний вимір, який проявляється у погіршенні стану здоров'я населення, зростанні масштабів екологічної міграції, скороченні тривалості життя та зниженні репродуктивного потенціалу суспільства. Подібні процеси, хоча й не завжди є очевидними у короткостроковій перспективі, здатні формувати суттєві ризики для стратегічної життєздатності держави та збереження генофонду нації. Як підтвердження даної тези, наведемо висновки зі звіту Рахункової палати (рішення Рахункової палати від 28 вересня 2021 року № 21-3)²³, відповідно до яких лише через забруднення атмосферного повітря в Україні щорічно передчасно помирає близько 55 тис. осіб від серцево-судинних та онкологічних захворювань, що оцінюється у 94,2 млн дол. США втрат для економіки або складає 27 % ВВП всієї України.

Окремо потрібно зазначити, що екологічна шкода має виражений мультиплікативний характер, оскільки її наслідки не обмежуються впливом на окремі компоненти природного середовища, а поширюються на кліматичну систему, соціальне середовище та загальний рівень якості життя населення. У зв'язку з цим у науковій літературі пропонується розрізняти пряму (безпосередню) шкоду, що завдається природним об'єктам і ресурсам, та опосередковану шкоду, яка проявляється у негативному впливі на життя, здоров'я і соціальне благополуччя людини. Водночас та-

²² Ця концепція знайшла розвиток у працях західних і європейських дослідників, зокрема в межах політики ЄС щодо «Environmental Well-being» і «Quality of Life» під егідою Європейського агентства з навколишнього середовища (EEA). У науковій літературі вона трактується як основа для переходу від антропоцентричної до екоцентричної моделі екологічного управління.

²³ Рахункова палата України. Аудит ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих Державній екологічній інспекції України: рішення від 28 вересня 2021 р. № 21-3 // Звіт Рахункової палати за 2021 рік. Київ, 2021. С. 100. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2021/ZVIT_RP_2021.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

кий поділ має умовний характер, оскільки зазначені явища перебувають у тісному взаємозв'язку і часто реалізуються одночасно, особливо в умовах збройного конфлікту. Наприклад, деградація екосистем може виступати чинником прискорення кліматичних змін, що, своєю чергою, посилює антропогенні ризики та поглиблює екологічні втрати. Саме тому дедалі більшої актуальності набуває питання формування правових механізмів відшкодування кліматичної шкоди²⁴ – відносно нового напрямку, який лише починає формуватися у сучасній міжнародній екологічній політиці. Проте на сьогодні не вироблено універсальної та узгодженої моделі оцінювання та компенсації ані екологічної, ані кліматичної шкоди, що істотно ускладнює правозастосовну практику.

Поряд із цим, М. І. Хилько запропонував розмежовувати шкоду за походженням на первинну та вторинну²⁵. Під первинною шкодою розуміються безпосередні кількісні та якісні втрати природного середовища, що проявляються у формі забруднення, зокрема у зміні фізико-хімічних характеристик атмосферного повітря, водних ресурсів чи ґрунтів. Подібні процеси створюють ризики для здоров'я населення, негативно впливають на стан флори і фауни, а також призводять до пошкодження природних об'єктів і порушення цілісності екосистем. Зниження якості довкілля, своєю чергою, спричиняє і вторинні соціально-економічні наслідки, пов'язані з погіршенням умов життя людей та пошкодженням матеріальних цінностей. Шкода вторинного походження, за запропонованим підходом, може розглядатися у двох вимірах: як власне екологічна шкода, що пов'язана з пошкодженням або знищенням природного ресурсу чи природного об'єкта, і як екогенна шкода, яка виникає внаслідок природно-екологічного впливу на інші об'єкти, зокрема майно, що не має статусу природного ресурсу. Критерієм розмежування цих різновидів виступає характер безпосереднього об'єкта, якому заподіяно шкоду. Водночас у правовій доктрині Європейського Союзу поширеним є використання понять «екологічна шкода» та «шкода природним ресурсам» як взаємопов'язаних, але не тотожних категорій правової оцінки завданих втрат.

Додамо, що у сучасній правовій доктрині екологічна шкода розглядається як комплексна правова категорія, що поєднує елементи цивільно-правової відповідальності, публічно-правових гарантій охорони довкілля та міжнародних зобов'язань держав у сфері сталого розвитку. Її зміст еволюціонував від вузького економічного розуміння – як матеріальних збитків, заподіяних порушенням природоохоронних норм, – до ширшої концепції, що охоплює будь-яке істотне погіршення стану природних ресурсів, екосистем або їхніх функцій. Така трансформація відображає зміну загальної парадигми екологічного права – від карально-компенсаційної моделі до відновлювальної, у межах якої ключовим завданням стає не лише фінансове відшкодування збитків, а передусім відновлення порушеної екологічної рівноваги. У цьому розумінні екологічна шкода постає не тільки як наслідок протиправної

²⁴ Peel J., Osofsky H. M. *Climate Change Litigation: Regulatory Pathways to Cleaner Energy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 365 p. (Cambridge Studies in International and Comparative Law ; 116).

²⁵ Хилько М. І. *Екологічна безпека України : навчальний посібник*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 267 с. С. 13.

поведінки, а й як юридичний факт, що зумовлює обов'язок суб'єкта вжити заходів для повернення довкілля до стану, який існував до моменту порушення.

Наголосимо, що у національному праві поняття «екологічна шкода» фактично залишається доктринальною категорією, оскільки чинне законодавство України не містить її чіткого нормативного визначення. У нормативно-правових актах переважно використовуються узагальнені формулювання, такі як «шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу» або «збитки, завдані природним ресурсам», без належного розкриття їхнього змісту. Так, ст. 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁶, яка закріплює загальний концепт повного відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства, фактично визначає лише обсяг відповідальності, не встановлюючи чітких критеріїв самої шкоди – її об'єкта, порогу істотності чи базового стану довкілля. Подібна термінологічна невизначеність ускладнює розмежування між грошовими збитками та власне екологічною шкодою як погіршенням стану довкілля або зниженням екосистемних функцій. У результаті зміст цієї категорії в Україні формується переважно на доктринальному рівні та через практику правозастосування.

Водночас у межах рекодифікації ЦК України²⁷ запропоновано нормативно закріпити відповідні положення у приватноправовій площині. Зокрема, проєктна стаття 1187¹¹ становить системну спробу інституціалізації відповідальності за екологічну шкоду. У ній пропонується визначати екологічну шкоду як шкоду, завдану навколишньому природному середовищу внаслідок забруднення, виснаження природних ресурсів, знищення чи пошкодження об'єктів тваринного або рослинного світу, а також пов'язані з нею збитки. Важливим є те, що до складу екологічної шкоди включаються не лише безпосередні ушкодження природних об'єктів, а й витрати на запобігання, обмеження, усунення наслідків та відновлення порушеного стану довкілля. Такий підхід відображає відновлювальну логіку сучасного екологічного права, у межах якої пріоритет надається не лише компенсації заподіяних втрат, а й забезпеченню відновлення екологічної цілісності природних систем.

Натомість у праві Європейського Союзу сформовано більш розвинену нормативну систему визначення та запобігання екологічній шкоді. Найбільш послідовно ці підходи закріплені у Конвенції про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища (1993 р.)²⁸, а також у Директиві 2004/35/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про екологічну відпові-

²⁶ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

²⁷ Цивільний кодекс України: проєкт рекодифікації. Книга 5. Зобов'язання. Київ, 2021. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga5.pdf> (дата звернення: 14.02.2026).

²⁸ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment : Convention of the Council of Europe of 21 June 1993. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079> (дата звернення: 14.02.2026).

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

дальність за попередження та ліквідацію наслідків шкоди довкіллю»²⁹. Саме ці акти заклали основу сучасної моделі екологічної відповідальності, у якій центральне місце посідає принцип відновлення природного середовища та забезпечення ефективних механізмів компенсації завданих екологічних втрат.

Відзначимо, що Директива 2004/35/ЄС під «шкодою, завданою довкіллю» чи «екологічною шкодою» розуміє шкоду, заподіяну біологічним видам чи оселищам, що перебувають під охороною (за Директивою 92/43/ЄЕС про збереження природних середовищ³⁰ та Директивою 2009/147/ЄС про збереження диких птахів³¹), водним ресурсам (за Рамковою Директивою про воду 2000/60/ЄС³³)³⁴ та ґрунтам³⁵. Така модель відповідальності базується переважно на принципі об'єктивної (суворої) відповідальності, що виникає незалежно від вини суб'єкта у випадках, коли шкода є фактичною, піддається вимірюванню, перебуває у причинному зв'язку з діяльністю оператора та відповідає критерію значущості. Визначення того, чи є шкода значною, здійснюється компетентним органом з урахуванням її масштабів і тривалості. Крім того, Додаток I до Директиви містить орієнтовні критерії оцінки значущості шкоди, заподіяної охоронюваним видам і природним оселищам. Зокрема, беруться до уваги чисельність особин і площа їх поширення, значення ураженої популяції для збереження виду чи оселища, ступінь рідкісності відповідних природних об'єктів, репродуктивна здатність популяцій, а також природна здатність

²⁹ Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків шкоди, завданої навколишньому природному середовищу. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 14.02.2026).

³⁰ Council of the European Communities. (1992). *Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora*. Official Journal of the European Communities, L 206, 7–50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043> (дата звернення: 14.02.2026).

³¹ European Parliament and Council. (2009). *Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds*. Official Journal of the European Union, L 20, 7–25. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147> (дата звернення: 14.02.2026).

³² Мова йде про будь-яку шкоду, що значною мірою впливає на запровадження або підтримку сприятливого стану збереження таких оселищ або біологічних видів. Додамо, що розмір такої шкоди оцінюється по відношенню до вихідного стану, враховуючи критерії, зазначені в Додатку I до Директиви 2004/35/ЄС.

³³ Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. Official Journal of the European Communities. 2000. L 327. P. 1–73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0060> (дата звернення: 14.02.2026).

³⁴ Під такою шкодою розуміється шкода, яка значною мірою негативно впливає на екологічний, хімічний або кількісний стан чи екологічний потенціал водних ресурсів, відповідно до їх визначення в Директиві 2000/60/ЄС

³⁵ Під шкодою ґрунтам слід розуміти будь-яке зараження ґрунтів, що викликає ризик значних негативних наслідків для здоров'я людини від безпосереднього або не безпосереднього проникнення у поверхню або в ґрунт речовин, препаратів, організмів чи мікроорганізмів.

екосистем до відновлення. При цьому шкода, що має доведений негативний вплив на здоров'я людини, за загальним правилом визнається значною незалежно від інших обставин. У додатку також визначено ситуації, які не досягають порогу значущості та, відповідно, не підпадають під сферу застосування цього механізму відповідальності.

Зазначимо, що важливою особливістю правового режиму, передбаченого Директивою 2004/35/ЄС, є орієнтація на відновлення природних ресурсів та екосистемних послуг³⁶. Держави-члени ЄС визначають власні підходи до розрахунку обсягу екологічної шкоди, проте у більшості випадків застосовується методологія еквівалентних ресурсів, яка дозволяє оцінити обсяг відновних заходів, необхідних для відтворення втрачених природних ресурсів або екосистемних функцій. У Додатку II до Директиви рекомендується застосовувати низку підходів до оцінювання та відновлення шкоди, зокрема принципи «ресурси за ресурси» (відшкодування втрат шляхом надання еквівалентних природних ресурсів), «послуги за послуги» (досягнення еквівалентного рівня екосистемних послуг) або, у разі неможливості їх застосування, економічні підходи «вартість за вартість» чи «вартість за витрати». У межах цієї моделі відновлення довкілля здійснюється через систему взаємопов'язаних заходів, що включає первинне, додаткове та компенсаторне відновлення. Первинне відновлення спрямоване на повернення природних ресурсів або їх функцій до базового стану, який існував до моменту заподіяння шкоди. Якщо таке відновлення є неможливим або неповним, застосовується додаткове відновлення, яке передбачає реалізацію екологічно рівноцінних заходів в іншому місці. Компенсаторне відновлення, своєю чергою, спрямоване на компенсацію тимчасових втрат екосистемних послуг, що виникають у період між моментом заподіяння шкоди та повним відновленням довкілля.

Фінансування відповідних відновних заходів покладається на оператора, діяльність якого спричинила екологічну шкоду або створила загрозу її настання. Такий підхід відображає принцип «забруднювач платить» і передбачає можливість притягнення оператора до відповідальності незалежно від наявності вини, якщо шкода є наслідком діяльності, визначеної у Додатку III до Директиви. В той же час Директива передбачає застосування винної відповідальності у випадках, коли шкода охоронюваним видам або природним оселищам заподіяна діяльністю, що не належить до переліку потенційно небезпечних, але стала результатом умисних або необережних дій оператора. Зазначений підхід формує комплексну, відновлювально орієнтовану модель екологічної відповідальності, у якій матеріально-правові критерії шкоди поєднуються з превентивними обов'язками оператора, процедурними

³⁶ Під екосистемними послугами у сучасній науковій та міжнародно-правовій доктрині розуміють сукупність матеріальних і нематеріальних благ та вигод, які людина отримує від функціонування природних екосистем. До них належать, зокрема, послуги забезпечення (ресурсні), регулюючі, культурні та підтримуючі послуги, що формують природну основу життєдіяльності суспільства, включаючи очищення повітря і води, регулювання клімату, підтримання біорізноманіття та рекреаційні можливості природного середовища. Включення екосистемних послуг до механізмів оцінювання екологічної шкоди дозволяє враховувати не лише прямі втрати природних ресурсів, а й ширші екологічні та соціально-економічні наслідки деградації довкілля.

гарантіями участі громадськості та економічними механізмами відновлення довкілля. Для України така модель визначає важливий вектор подальшої гармонізації екологічного законодавства з аспис Європейського Союзу, що передбачає перехід від доктринального розуміння екологічної шкоди до її чіткого нормативного визначення, а також впровадження сучасних методик оцінювання втрат на основі аналізу еквівалентних ресурсів та екосистемних послуг.

2. Компенсаційні механізми у сфері екологічної відповідальності: понятійно-правовий аналіз

У національній правовій системі категорії «компенсація шкоди» та «відшкодування шкоди» традиційно розглядаються крізь призму доктрини цивільно-правової відповідальності. У її межах шкода трактується як результат протиправної поведінки – дії або бездіяльності, що призводить до зменшення або втрати майнових чи немайнових благ особи. Відповідно до ст. 22 ЦК України збитки включають дві складові: реальні збитки, тобто втрати, яких особа зазнала, або витрати, які особа повинна понести для відновлення порушеного права, та упущену вигоду – доходи, які могли бути отримані за звичайних умов цивільного обороту, якби відповідне право не було порушено. Отже, у цивільно-правовому розумінні компенсація шкоди охоплює весь комплекс матеріальних втрат, що підлягають відновленню у грошовій чи іншій формі.

Загальні підстави відповідальності за завдання майнової шкоди визначені у ст. 1166 ЦК України, яка закріпила універсальний принцип: майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також майну відповідних суб'єктів, підлягає відшкодуванню у повному обсязі особою, яка її завдала. Таким чином, зазначене положення формує базову конструкцію позадоговірної цивільно-правової відповідальності, яка застосовується і в сфері екологічних правовідносин.

Зазначимо, що у системі екологічного права положення ст. 1166 ЦК України конкретизується нормами спеціального законодавства, що визначають особливості відповідальності за порушення природоохоронних вимог. Відповідні приписи містяться, зокрема, у ст. 156–157 Земельного кодексу України³⁷, ст. 111 Водного кодексу України³⁸, ст. 67 Кодексу України про надра³⁹, ст. 107 Лісового кодексу України⁴⁰,

³⁷ Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3–4, ст. 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

³⁸ Водний кодекс України: Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 24, ст. 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

³⁹ Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 36, ст. 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁰ Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 17, ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

ст. 63 Закону України «Про тваринний світ»⁴¹ та інших актів, які встановлюють спеціальні правила відшкодування шкоди, заподіяної окремим природним ресурсам.

Центральне місце у формуванні концептуальних засад екологічної відповідальності посідає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Аналіз його положень свідчить про багаторівневу та комплексну структуру механізмів компенсації шкоди, які охоплюють матеріально-правові, фінансові та процедурні елементи. У цьому акті поняття «компенсація шкоди» та «відшкодування шкоди (збитків)» використовується в розумінні: (1) *основного принципу* охорони навколишнього природного середовища (п. і ст. 3); (2) *екологічного права громадян України* (п. з ч. 1 ст. 9, ч. 2 ст. 69); (3) *гарантії екологічних прав громадян* (п. д ч. 1 ст. 10); (4) *обов'язку громадян в галузі охорони навколишнього природного середовища* (п. д ч. 1 ст. 12); (5) *компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони навколишнього природного середовища* (п. г ч. 1 ст. 20²); (6) *повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища* (п. ж ч. 1 ст. 21); (7) *підстави для утворення фондів охорони навколишнього природного середовища* (ч. 2 ст. 47); (8) *зобов'язання підприємств, установ та організацій, а також громадян* (ч. 4 ст. 68); (9) *складової інституту юридичної відповідальності* (ст. 68, ст. 69)⁴². Крім того, до економічних заходів забезпечення охорони навколишнього природного середовища віднесено відшкодування у встановленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища (п. е ст. 41)».

Отже, правове регулювання компенсації шкоди у сфері охорони довкілля має комплексний характер і поєднує інструменти приватноправової та публічно-правової відповідальності. Воно спрямоване не лише на відшкодування збитків конкретним особам, а й на відновлення природних ресурсів, усунення наслідків екологічних правопорушень та фінансування заходів з відновлення довкілля.

Варто зазначити, що формування національної еколого-правової доктрини після проголошення незалежності України значною мірою ґрунтувалося на положеннях ст. 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до яких шкода, заподіяна порушенням природоохоронного законодавства, підлягає компенсації у повному обсязі. У цьому контексті поняття «повного відшкодування» охоплює не лише грошову компенсацію завданих збитків, а й відновлення стану довкілля та відтворення природних ресурсів до рівня, придатного для їх подальшого використання за цільовим призначенням. Разом із тим, необхідно враховувати, що відновлення якості навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів

⁴¹ Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 14, ст. 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴² Anisimova, H., Donets, O., Donets, A., Anisimov, K. and Arjjumend, H. (2025). Modern Approaches to Unifying Compensatory and Legal Mechanisms in the Process of Forming a Legal Category of "Ecological Damage". *Grassroots Journal of Natural Resources*, Vol.8 No.2 (August 2025) pp. 726–728. DOI: <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080234>

у більшості випадків мають відносний характер. Такі заходи можливі лише щодо відтворюваних об'єктів довкілля і, як правило, забезпечують лише часткове відновлення їхніх функцій. Крім того, у практиці правозастосування традиційно домінує підхід, орієнтований на монофункціональне призначення природних ресурсів, без належного врахування екосистемних взаємозв'язків. Фактично відновлення довкілля здебільшого спрямоване на досягнення стану «повторної придатності» природних ресурсів для їх господарського використання та забезпечення базових життєзабезпечувальних потреб людини. Йдеться, зокрема, про відновлення «безпечних» параметрів води, ґрунтів або атмосферного повітря, які дозволяють здійснювати господарську діяльність, споживання природних ресурсів чи рекреаційне використання територій.

Водночас обмеженість такого підходу найбільш виразно проявляється щодо невідновлюваних природних ресурсів, передусім надр. У цих випадках фізичне відтворення ресурсу є неможливим, а тому правове регулювання має орієнтуватися не лише на грошову компенсацію, а й на комплекс відновлювальних і компенсаційних заходів, зокрема рекультивацію порушених земель, мінімізацію деградації ґрунтового покриву та інші форми екологічної реабілітації територій. Додамо, що у контексті відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я населення, якості навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням, ключового значення набуває коректне визначення так званого «якісного порогу» – межі, перетин якої фіксує настання екологічно значущої шкоди. При цьому йдеться не лише про шкоду, заподіяну окремим природним ресурсам, а передусім про порушення цілісності екосистеми як комплексної природної системи. З огляду на це, «якісний поріг» має охоплювати не тільки втрати окремих ресурсів, а й істотну шкоду біорізноманіттю, природним оселищам, екосистемним послугам та функціонуванню екосистем у цілому. Визначення такого порогу має безпосереднє практичне значення для функціонування компенсаційної моделі.

По-перше, чітке окреслення межі екологічно значущої шкоди забезпечує дотримання принципу правової визначеності, дозволяючи відмежувати реальну екологічну шкоду від допустимих коливань стану довкілля та полегшуючи доведення моменту її настання і причинного зв'язку.

По-друге, встановлення такого порогу сприяє дотриманню принципу пропорційності, оскільки фінансові та відновні зобов'язання визначаються відповідно до масштабу й інтенсивності негативного впливу, що унеможливує як заниження, так і необґрунтоване завищення компенсації.

По-третє, саме визначення якісного порогу створює підґрунтя для коректного переведення екологічних втрат у фінансові показники, адже лише після його встановлення стає можливим розрахунок грошового еквівалента шкоди з урахуванням втрат екосистемних послуг та витрат на відновлення природного середовища.

Варто зазначити, що в Україні вже розпочато формування підходів до економічної оцінки екосистемних послуг. Зокрема, за участю науковців та громадських організацій розробляються методичні рекомендації щодо визначення вартості таких послуг. Одним із прикладів є підготовлені громадською організацією «Екосфера» рекомендації щодо грошової оцінки послуг екосистем, які пропонують застосування меха-

нізмів прямого ринкового оцінювання наземних і прісноводних екосистем. Запропонована методика ґрунтується на міжнародній класифікації екосистемних послуг CICES V5.1⁴³ та передбачає попереднє картування екосистем відповідно до підходу MAES⁴⁴ з подальшим формуванням баз даних для обліку екосистемних послуг. Розроблення таких інструментів демонструє поступове формування інституційної спроможності наукової та експертної спільноти до створення стандартизованих підходів оцінювання екосистемних втрат. Водночас їх упровадження в національну практику виявляє певні методологічні розриви між науковими підходами до оцінювання екосистемних послуг і чинними правовими механізмами відшкодування шкоди. Саме тому чинна компенсаційна модель потребує подальшого переосмислення. Як неодноразово зазначалося в науковій літературі, її слабкими сторонами залишаються невизначеність критеріїв стану «придатності для використання за цільовим призначенням», прив'язка компенсації переважно до факту порушення природоохоронного законодавства, відсутність уніфікованих екологічних показників якості довкілля, а також недостатня інтеграція економічної складової екологічної шкоди, зокрема втрат екосистемних послуг і довгострокових суспільних витрат на відновлення природного середовища. У сукупності зазначені обставини ускладнюють реалізацію принципу правової визначеності, що має важливе значення для стабільності правозастосування, забезпечення належного рівня захисту екологічних прав людини та ефективності компенсаційних механізмів у сфері охорони довкілля.

Сформулюємо власну правову позицію, зосередивши увагу на кількох ключових зауваженнях.

По-перше, чинна модель компенсації екологічної шкоди фактично пов'язана з установленням факту порушення вимог екологічного законодавства, тобто виникає як наслідок недотримання норм матеріального права. Базовою в цьому контексті є відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема у випадках порушення права громадян на безпечне довкілля, недотримання норм екологічної безпеки, порушення процедур оцінки впливу на довкілля або невиконання умов, визначених у відповідному висновку (див., зокрема: ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 33 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря»⁴⁵, ст. 64 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»⁴⁶ тощо).

⁴³ Haines-Young R., Potschin-Young M. Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1: Guidance on the Application of the Revised Structure. Nottingham, 2018. 53 p. URL: <https://cices.eu> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁴ European Commission, European Environment Agency. Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services: An EU Ecosystem Assessment (MAES 2020). Brussels, 2020. URL: <https://biodiversity.europa.eu/europes-biodiversity/ecosystems/maes> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁵ Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 50. Ст. 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁶ Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

Показово, що Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у постанові від 11.08.2021 у справі № 920/739/19 (5021/2509/2011)⁴⁷ підтвердив необхідність доведення повного складу делікту – протиправності, вини, шкоди та причинного зв'язку – а також правильності розрахунку шкоди за затвердженими методиками як передумови для її стягнення. Суд наголосив, що саме встановлений факт порушення природоохоронного законодавства, зафіксований у відповідному акті перевірки, створює підстави для застосування статті 1166 ЦК України. Водночас такий підхід виявляє певну прогалину для ситуацій, що виникають поза межами чинних нормативних приписів. За відсутності адміністративної чи кримінальної кваліфікації публічно-правові механізми стягнення шкоди можуть виявитися недоступними. Однак це не виключає можливості застосування приватноправових інструментів відшкодування на підставі статті 1166 ЦК України (а щодо джерел підвищеної небезпеки – також статті 1187 ЦК), де предметом доказування виступають фактичні матеріальні втрати особи та причинно-наслідковий зв'язок між ними й екологічним впливом.

По-друге, судова практика встановлює підвищений стандарт доказування упущеної вигоди. Як наголошує Верховний Суд, вимоги про відшкодування неодержаних доходів повинні підтверджувати, що такі доходи не є абстрактними, а могли бути реально отримані. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 750/8676/15-ц⁴⁸ зазначено, що позивач зобов'язаний довести не лише сам факт можливості отримання доходу, а й те, що саме неправомірні дії відповідача стали єдиною та достатньою причиною втрати такого прибутку. Аналогічну правову позицію висловлено у постанові Верховного Суду від 12 березня 2024 року у справі № 910/19617/21⁴⁹, де розрахунок упущеної вигоди було обґрунтовано фактичними витратами, проєктною продуктивністю та доказами неможливості здійснення додаткового видобутку через протиправне рішення органу влади. Водночас позивач повинен продемонструвати вжиття розумних заходів для мінімізації шкоди, оскільки їх невиконання може зменшувати обсяг відшкодування. Неприпустимим також є подвійне відшкодування, коли публічно-правові нарахування за шкоду довіллю поєднуються з приватноправовими вимогами про компенсацію втраченої вигоди. Разом із тим, на практиці доведення причинно-наслідкового зв'язку та фактичних негативних наслідків у таких справах часто викликає суттєві труднощі.

По-третє, у справах про відшкодування шкоди, завданої екологічними правопорушеннями, доведення причинно-наслідкового зв'язку часто утруднюється склад-

⁴⁷ Постанова Касаційного господарського суду від 11 серпня 2021 року у справі № 920/739/19 (5021/2509/2011). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123175> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі № 750/8676/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74537186&red=10000328582edeab84adb28464a75bc29b4404&d=5> (дата звернення: 14.02.2026).

⁴⁹ Постанова Верховного Суду від 12 березня 2024 року у справі № 910/19617/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/118000827> (дата звернення: 14.02.2026).

ністю екосистемних процесів, відтермінованим характером наслідків екологічної шкоди та впливом сторонніх чинників, таких як технічні збої, управлінські рішення або форс-мажорні обставини. У зв'язку з цим сам факт порушення екологічного припису чи погіршення певного екологічного показника ще не підтверджує причинного зв'язку у юридично значущому розумінні. Позивач має сформулювати комплексну доказову модель, яка поєднує екологічні та економічні причинно-наслідкові ланки, спираючись на результати інструментальних вимірювань, дані моніторингу, висновки спеціалізованих експертиз (екологічних, токсикологічних, гідрологічних), карти поширення забруднювачів, а також медичну та виробничо-фінансову документацію. Такі дані повинні узгоджуватися у часовому та просторовому вимірі й підтверджувати, що саме встановлений екологічний вплив спричинив конкретні обмеження діяльності та відповідні матеріальні втрати. Показовою у цьому контексті є справа № 279/3536/20⁵⁰, у якій Верховний Суд, попри встановлені факти забруднення, відмовив у задоволенні позову через відсутність належного доведення складу правопорушення та причинного зв'язку між діями підприємства і порушенням екологічного права позивача, зазначивши також, що правовідносини у цій справі не є подібними до тих, щодо яких уже сформовано усталену судову практику.

По-четверте, на відміну від загальної цивільно-правової моделі, екологічне законодавство виходить із публічного характеру шкоди, заподіяної довкіллю, яка зачіпає не лише індивідуальні права, а й екологічні інтереси держави та суспільства. У зв'язку з цим спеціальні нормативно-правові акти встановлюють особливі правила компенсації шкоди природним ресурсам і об'єктам, а також процедури її стягнення до бюджетів відповідних рівнів. Так, бюджетне законодавство передбачає розподіл сум грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням природоохоронного законодавства: 30 % зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України (ст. 29 Бюджетного кодексу України⁵¹), тоді як 70 % спрямовується до спеціальних фондів місцевих бюджетів (ст. 69-1 Бюджетного кодексу України) з подальшим розподілом між місцевими та обласними бюджетами. Такий підхід узгоджується і з законодавством про охорону навколишнього природного середовища, яке серед джерел формування відповідних фондів прямо визначає частину грошових стягнень за шкоду, завдану порушенням екологічного законодавства (ст. 47 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»). У сукупності ці положення формують спеціальний публічно-правовий режим компенсації, за якого шкода природним ресурсам оцінюється за затвердженими методиками, а отримані кошти спрямовуються на фінансування заходів з відновлення та охорони довкілля.

По-п'яте, у чинному екологічному законодавстві України спостерігається варіативність термінології, що використовується для позначення правових наслідків за-

⁵⁰ Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 2 березня 2023 року у справі № 279/3536/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109345648> (дата звернення: 14.02.2026).

⁵¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 14.02.2026).

подіяння шкоди довкіллю, зокрема застосовуються такі конструкції, як «компенсація шкоди (збитків)», «відшкодування шкоди (збитків)» та «відшкодування втрат».

Термін «компенсація» насамперед використовується у статтях 68 і 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», де встановлено, що шкода, заподіяна порушенням екологічного законодавства, підлягає компенсації в повному обсязі. У поресурсовому законодавстві ця категорія набуває різного змістовного навантаження – від відшкодування збитків, завданих природним комплексам, до компенсації особистих чи майнових втрат працівників природоохоронних органів.

Найбільш послідовно такий підхід простежується у ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», який передбачає дві взаємодоповнюючі моделі компенсації. Так, відповідно до ст. 44 цього Закону економічними засобами забезпечення функціонування природно-заповідного фонду є, зокрема, компенсація збитків, завданих порушенням законодавства про природно-заповідний фонд. Це означає, що шкода, заподіяна природним комплексам, підлягає грошовій оцінці та відшкодуванню за затвердженими методиками, а отримані кошти спрямовуються на фінансування заходів із охорони та функціонування ПЗФ. Водночас ст. 61¹ цього Закону передбачає іншу – персональну – форму компенсації, пов'язану із захистом посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду. Держава гарантує таким особам захист честі, гідності, життя і здоров'я, а також компенсацію шкоди, завданої знищенням або пошкодженням їхнього майна чи майна членів їхніх сімей у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Така шкода відшкодовується за рахунок коштів Державного бюджету України з подальшим стягненням відповідних сум з винних осіб у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Таким чином, інститут компенсації у законодавстві про природно-заповідний фонд охоплює як екологічно-економічний аспект – відшкодування шкоди природним комплексам, так і соціально-правовий – захист осіб, які здійснюють державну охорону довкілля. Водночас у практиці застосовується і ширше розуміння компенсаційних виплат як матеріальної підтримки з державного або іншого бюджету, що має соціально-фінансовий характер і не завжди пов'язане з установленням правопорушення чи причинного зв'язку з екологічною шкодою.

У свою чергу, *відшкодування шкоди (збитків)*, завданих порушенням екологічного законодавства, слід розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, як спосіб відновлення майнового стану суб'єктів екологічних правовідносин за рахунок правопорушника, що має компенсаційний характер. По-друге, як форму майнової відповідальності – еколого-правову санкцію, яка застосовується як у межах договірних зобов'язань, так і у сфері позадоговірної відповідальності за порушення вимог раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки⁵². Наголосимо, що у ширшому правовому контексті термін «відшкодування» використовується і в законодавстві про виконання рішень Європейського суду з прав людини, де він охоплює виплату справедливої

⁵² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова), А. П. Гетьман (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 104.

сатисфакції, визначеної відповідно до ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також грошові суми, передбачені рішеннями про дружнє врегулювання або схвалення односторонніх декларацій держави⁵³.

Судова практика також підкреслює, що природоохоронне законодавство передбачає дві підстави виникнення обов'язку відшкодувати шкоду: по-перше, встановлення факту негативного впливу на довкілля, що порушує право особи на безпечне навколишнє середовище; по-друге, завдання шкоди здоров'ю чи майну громадян унаслідок такого впливу⁵⁴.

Водночас у системі спеціального екологічного законодавства відшкодування шкоди виступає самостійним і невідворотним обов'язком правопорушника. Цей обов'язок зберігається незалежно від припинення або зміни прав на природний ресурс і не залежить від застосування інших видів юридичної відповідальності – адміністративної, кримінальної чи дисциплінарної (див., зокрема, ч. 3 ст. 42 ЗУ «Про благоустрій населених пунктів»⁵⁵, ч. 3 ст. 111 Водного кодексу України). Показовою є норма ч. 4 ст. 19 ЗУ «Про тваринний світ», згідно з якою припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу не звільняє суб'єкта від обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну порушенням законодавства у цій сфері. Аналогічно, виконання рішень компетентних органів у спрах щодо охорони, використання чи відтворення лісів (ст. 104 Лісового кодексу України) не замінює обов'язку відшкодування. Більше того, невідшкодування завданої шкоди може стати підставою для припинення права користування природними ресурсами, що прямо передбачено, зокрема, ст. 78 Лісового кодексу України.

Така конструкція демонструє послідовність законодавця: відшкодування шкоди, завданої довкіллю, виступає самостійним і обов'язковим елементом правового реагування, який не поглинається іншими видами юридичної відповідальності чи заходами державного впливу.

На відміну від попередніх категорій, поняття «*відшкодування втрат*» має більш спеціалізований характер і застосовується не у зв'язку з порушенням природоохоронного законодавства, а внаслідок правомірного вилучення або обмеження використання природних ресурсів. Йдеться, зокрема, про втрати лісогосподарського виробництва, що виникають у разі зміни цільового призначення земель, їх вилучення (викупу) для потреб, не пов'язаних із веденням лісового господарства, а також у зв'язку з використанням земель для будівництва та експлуатації об'єктів нафтогазовидобування, облаштування родовищ чи здійснення надрокористування (ч. 2 ст. 207 Земельного кодексу України).

⁵³ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

⁵⁴ Верховний Суд. Ухвала від 2 березня 2023 року у справі № 279/3536/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=109345648> (дата звернення: 14.02.2026).

⁵⁵ Про благоустрій населених пунктів : Закон України від 6 вересня 2005 року № 2807-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 49. Ст. 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

Зазначимо, що обов'язок відшкодування таких втрат передбачено статтями 207–209 Земельного кодексу України та ч. 3 ст. 18 ЗУ «Про нафту і газ»⁵⁶, які визначають підстави та склад відповідних платежів. Кошти від їх відшкодування зараховуються до відповідних бюджетів і спрямовуються на проведення нормативної грошової оцінки та інвентаризації земель, розроблення проєктів землеустрою, реалізацію програм використання та охорони земель, а також на заходи з лісорозведення і ведення лісового господарства. Використання цих коштів на інші цілі законодавством не допускається (ч. 2 ст. 209 ЗК України).

Проведений аналіз чинного законодавства щодо змісту таких правових конструкцій, як «компенсація шкоди (збитків)», «відшкодування шкоди (збитків)» та «відшкодування втрат», свідчить про відсутність усталеної термінологічної єдності в національному праві. У поресурсовому законодавстві ці поняття використовуються з різним змістовним навантаженням – від економічного механізму відновлення бюджетних ресурсів до елемента деліктної відповідальності чи соціально-правової гарантії. Така варіативність ускладнює як доктринальне тлумачення, так і правозастосовну практику, оскільки зазначені терміни нерідко використовуються як взаємозамінні. Водночас їх розмежування має важливе практичне значення для правильного вибору правових механізмів реагування, особливо в умовах збройного конфлікту та подальшого відновлення довкілля. Це зумовлює потребу у формуванні узгодженої системи компенсаційних механізмів, що поєднуюватимуть елементи приватноправової відшкодувальної та публічно-правової компенсаційної відповідальності з урахуванням принципів екологічної справедливості, солідарності та міжпоколінної відповідальності.

3. Юридичні підходи до формування механізмів відшкодування шкоди до-вкіллю

Компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може здійснюватися у добровільному порядку, в рамках претензійної процедури або в межах судового провадження. Добровільне відшкодування передбачає виконання вимог потерпілої сторони чи компетентного органу без звернення до суду. Претензійний порядок реалізується шляхом пред'явлення вимоги з обґрунтованим розрахунком шкоди та встановленням строку для її відшкодування. У разі невиконання таких вимог спір вирішується у судовому порядку.

У цій площині способи стягнення екологічної шкоди мають власну специфіку, зумовлену публічним інтересом, превентивною метою та потребою у відновленні екосистемних функцій. У правозастосовній практиці відшкодування шкоди до-вкіллю реалізується у двох базових формах – натуральній та грошовій.

Натуральна форма передбачає безпосереднє відновлення порушеного екологічного стану через здійснення комплексу відновлювальних заходів, зокрема рекультивацию земель, відтворення лісових насаджень, очищення водних об'єктів або відновлення біотопів.

⁵⁶ Про нафту і газ : Закон України від 12 липня 2001 року № 2665-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 50. Ст. 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

Грошова форма, своєю чергою, спрямована на компенсацію екологічних втрат у повному обсязі та покликана покрити як витрати на відновлення довкілля, так і інші пов'язані екосистемні втрати, що не зводяться до економічної оцінки природного ресурсу. Зазначимо, що саме грошова форма компенсації є найбільш поширеною в Україні, оскільки забезпечує оперативне акумулювання фінансових ресурсів для реалізації відновних заходів і може бути стандартизована за допомогою затверджених методик розрахунку. Водночас її застосування не звільняє правопорушника від обов'язку здійснити необхідні первинні дії з ліквідації негативних наслідків порушення, а виступає інструментом покриття витрат на відновлення довкілля та компенсації тимчасових втрат екосистемних послуг.

Розмір грошового відшкодування екологічної шкоди визначається з урахуванням характеру порушення, масштабу негативного впливу на довкілля та наявності належних доказових даних. У правозастосовній практиці для оцінки шкоди використовуються різні підходи, зокрема таксовий, розрахунковий, витратний та нормативний. Кожен із них ґрунтується на певних джерелах інформації та доказах, серед яких – акти фіксації правопорушення, результати лабораторних досліджень, висновки експертів, матеріали екологічного моніторингу та інші документи, що підтверджують характер і масштаб заподіяного впливу. При цьому належність, допустимість і достатність таких доказів мають вирішальне значення для обґрунтованості розрахунку шкоди, а також для подальшого її стягнення у претензійному або судовому порядку. У зв'язку з цим доцільно детальніше розглянути основні підходи до визначення розміру екологічної шкоди та особливості їх застосування.

Нормативний підхід до грошового обчислення екологічної шкоди базується на встановлених державою ставках платежів, які в разі порушення трансформуються у режим підвищеної (кратної) оплати. По суті, йдеться про модифікацію стандартних фіскальних платежів: береться базова ставка, фіксується факт та обсяг відхилення від дозволених параметрів, після чого застосовується підвищувальний коефіцієнт. Наглядним прикладом є рентна плата за спеціальне використання води, передбачена Податковим кодексом України⁵⁷ (ст. 255). Водокористувач самостійно обчислює суму платежу за встановленими ставками, однак у разі перевищення річного ліміту відповідний понадлімітний обсяг оплачується у п'ятикратному розмірі (п. 255.11.13 ПК України). Таким чином, розрахунок здійснюється за формулою: базова ставка × фактичний понадлімітний обсяг × 5.

Подібна логіка застосовується і в інших сферах природокористування, де перевищення встановлених лімітів або порушення умов спеціального використання перетворює звичайний платіж на санкційний через застосування підвищувальних коефіцієнтів. Перевагами цього підходу є швидкість, прозорість і передбачуваність, адже достатньо належно зафіксувати порушення та застосувати нормативну формулу без проведення складних експертних розрахунків. Водночас його сфера застосування є обмеженою, оскільки він безпосередньо прив'язаний до ставок, визначених законодавством.

⁵⁷ Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 1–2. Ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

Таксовий підхід до обчислення екологічної шкоди передбачає використання встановлених державою такс – фіксованих ставок, що виступають стандартизованими грошовими еквівалентами шкоди, заподіяної окремим видам природних ресурсів чи об'єктам. Такси формуються таким чином, щоб враховувати екологічну цінність відповідного об'єкта, витрати на його збереження або відтворення та водночас виконувати превентивну функцію щодо потенційних правопорушників. Завдяки цьому розмір шкоди може бути визначений уніфіковано: уповноважений орган або суд встановлює факт правопорушення, ідентифікує об'єкт (його вид, кількість, ступінь пошкодження, правовий режим території тощо) та застосовує відповідну ставку з урахуванням передбачених нормативним актом коефіцієнтів. Такий підхід значно зменшує потребу у складних індивідуальних розрахунках і скорочує процесуальні витрати на доведення.

Прикладом застосування таксового підходу є «Такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу», затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665⁵⁸, які базуються на таблицях, що уніфікують грошове визначення шкоди залежно від трьох ключових параметрів: породи дерев, діаметра стовбура та характеру пошкодження. Постанова встановлює фіксовані ставки для типових порушень, зокрема незаконної рубки, пошкодження дерев і чагарників із припиненням або без припинення росту, а також знищення лісових культур чи природного підросту. Постанова передбачає необхідність визначення породи, точного вимірювання діаметра стовбура та кваліфікації наслідків пошкодження, після чого застосовується відповідна ставка таблиці. Отримане значення множиться на кількість пошкоджених екземплярів і, за необхідності, коригується підвищувальними коефіцієнтами. Наприклад, за «незаконне вирубування або пошкодження до ступеня припинення росту плодкових дерев, самшиту, дерев і чагарників родини кипарисових... дерев еталонних насаджень та дерев на лісонасінневих плантаціях і ділянках, насінневих і хвойних дерев віком до 41 року в грудні – січні розмір шкоди обчислюється за таксою, збільшеною у 3 рази».

Наголосимо, що зазначені такси застосовуються не лише щодо лісового фонду, а й до дерев і чагарників на сільськогосподарських, присадибних, садових та дачних ділянках у разі їх знищення, пошкодження або незаконної рубки. Водночас для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям і об'єктам природно-заповідного фонду застосовуються спеціальні такси, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 575⁵⁹, які мають характер *lex specialis* і, як правило, передбачають значно вищі розміри відшкодування з огляду на підвищену екологічну цінність таких територій. При цьому встановлені ставки виступають не

⁵⁸ Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. № 665. *Офіційний вісник України*. 2008. № 56. Ст. 1868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

⁵⁹ Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2022 р. № 575. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45. Ст. 2485. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.02.2026).

ринковою ціною природного ресурсу, а нормативним публічно-правовим показником шкоди, що поєднує відновну та превентивно-стримувальну функції.

Важливим є і процесуальний аспект застосування таксового підходу. Основний акцент робиться не на складних індивідуальних розрахунках, а на належній фіксації параметрів правопорушення: складанні актів огляду, фото- та картографічній фіксації, підтвердженні правового режиму території (зокрема належності до природно-заповідного фонду), а також визначенні породи, діаметра та ступеня пошкодження. За правильної ідентифікації об'єкта подальший розрахунок набуває технічного характеру, що забезпечує швидкість і передбачуваність правозастосування та дозволяє поєднувати цей підхід з іншими методами оцінки шкоди. Однак таксові методики мають певні обмеження. Їх уніфікований характер забезпечує оперативність розрахунків, проте не завжди відображає реальний екологічний стан конкретної території. Нормативні ставки, як правило, не враховують фактичну чисельність видів, локальну рідкісність популяцій, стан оселищ, фрагментацію біотопів, кумулятивні або сезонні ефекти, а також втрату екосистемних послуг і вторинні екологічні наслідки. У зв'язку з цим таксові нарахування доцільно розглядати як мінімально гарантований нормативний рівень компенсації, який не завжди повністю відображає реальний екологічний збиток і пов'язані з ним втрати.

Розрахунковий підхід до грошового визначення екологічної шкоди базується на затверджених уповноваженими органами формульних методиках, що дають змогу обчислювати грошовий еквівалент шкоди з урахуванням фактичних параметрів впливу – концентрацій забруднювачів, маси викидів або скидів, площі ураження, тривалості впливу, а також відповідних коригувальних коефіцієнтів (клас небезпеки речовини, умови розсіювання, ступінь деградації середовища тощо). На відміну від таксового підходу, ключовим елементом тут є модель, що відтворює причинно-наслідковий ланцюг: джерело впливу → поширення забруднювача → середовище-реципієнт → зміна стану довкілля → грошова оцінка шкоди за формулою методики.

Результатом такого розрахунку є стандартизована грошова оцінка шкоди, адаптована до інтенсивності та тривалості впливу. Водночас вона не є тотожною фактичним витратам на відновлення довкілля. Більшість формульних методик свідомо не включає витрати, пов'язані з ліквідацією наслідків порушення або приведенням природних об'єктів у стан, придатний для подальшого використання. Показовим у цьому контексті є підхід, закріплений у Постанові Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963⁶⁰, відповідно до якої до складу шкоди не включаються витрати на знесення самочинно збудованих об'єктів, рекультивацию порушених земель чи приведення ділянок у придатний для використання стан. Отже, розрахунок за формульними методиками фіксує нормативний еквівалент заподіяної шкоди, тоді як фактичні витрати на відновлення підлягають окремому обґрунтуванню і мо-

⁶⁰ Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963. Офіційний вісник України. 2007. № 56. Ст. 2254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

жуть стягуватися в межах витратного підходу або через реалізацію спеціальних відновних проєктів. Важливою є також вимога ретельного документування екологічного впливу, оскільки саме належна доказова база забезпечує стійкість результатів розрахунку у судовому провадженні. Окрім того, в умовах воєнного стану в Україні застосовуються спеціально адаптовані методики оцінки шкоди. Їх нормативною основою є Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326⁶¹, який передбачає окремі механізми обчислення втрат природних ресурсів, заподіяних внаслідок бойових дій.

Витратний підхід до визначення розміру екологічної шкоди застосовується для компенсації фактичних або обґрунтовано необхідних витрат, пов'язаних з ліквідацією наслідків негативного впливу, відновленням стану довкілля та компенсацією господарських втрат власників або користувачів природних ресурсів. Такий підхід використовується, по-перше, у випадках, коли для конкретної ситуації відсутні відповідні такси або формульні методики, а по-друге – коли шкода виникає внаслідок правомірних дій (наприклад, вилучення земель, тимчасове зайняття ділянок, встановлення обмежень у землекористуванні чи зміна умов спеціального використання природних ресурсів). Прикладом застосування витратного підходу є Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам⁶², який передбачає компенсацію вартості будівель і споруд, багаторічних насаджень, лісових і чагарникових насаджень, водних джерел та інженерних систем, а також витрат на поліпшення якості земель, незавершене сільськогосподарське виробництво та інші обґрунтовані збитки, включаючи неодержані доходи. Такі положення узгоджуються зі ст. 156 Земельного кодексу України, яка встановлює підстави для відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. При цьому розмір збитків визначається у повному обсязі відповідно до реальної вартості майна та фактичних або необхідних витрат на відновлення земель. У підсумку витратний підхід виконує роль інструмента фактичної компенсації, оскільки дає змогу визначити грошовий еквівалент відновлення екологічної та господарської спроможності природних ресурсів за реальними цінами. Він доповнює нормативні (таксові чи розрахункові) методики у випадках, коли останні не охоплюють повного спектра завданих втрат.

Разом з тим, жоден із зазначених підходів повною мірою не враховує втрати екосистемних послуг, що знижує ефективність компенсаційних механізмів і суперечить сучасним принципам екологічного управління. Чинне законодавство оперує переважно спрощеною категорією «відтворення природних ресурсів до стану,

⁶¹ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

⁶² Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284. *Офіційний вісник України*. 1993. № 8. Ст. 284. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

придатного для використання за цільовим призначенням», залишаючи відкритим питання про те, чи включає таке «цільове використання» лише економічну функцію ресурсу, чи також його екосистемні функції.

Очевидно, що національне законодавство наразі не містить повноцінного механізму оцінки екосистемних послуг – ані у частині їх ідентифікації, ані щодо методик визначення втрат. Водночас окремі види втрат природних ресурсів уже враховуються у правовому регулюванні. Так, згідно з Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, до ключових показників оцінювання шкоди віднесено втрати надр, витрати на рекультивацію земель, відновлення меліоративних систем та втрати лісового фонду.

Крім того, окрему категорію становлять втрати лісгосподарського виробництва. Для їх визначення під час воєнного стану було затверджено спеціальний порядок (Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2023 № 588)⁶³, відповідно до якого такі втрати охоплюють втрати лісових земель і чагарників, а також втрати, спричинені обмеженням землекористування або погіршенням якості земель. Їх компенсація здійснюється незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Розрахунок проводиться за формульною методикою, яка враховує площу вилучених земель, нормативи втрат, бонітет земель та коефіцієнти продуктивності лісових ділянок. Водночас за межами правового регулювання залишаються втрати інших природоресурсних господарств – зокрема мисливського, водного чи рибного. Така ситуація відображає традиційний підхід, за якого компенсаційні механізми переважно зосереджуються на втраті сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, не враховуючи ширшого екосистемного виміру.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правовий механізм компенсації екологічної шкоди в Україні перебуває на етапі концептуальної трансформації. Традиційна модель, сформована переважно на основі цивільно-правового підходу до відшкодування майнових втрат та спеціальних природоресурсних приписів, уже не забезпечує повного охоплення сучасних екологічних викликів. Це зумовлено як відсутністю легального визначення категорії «екологічна шкода», так і фрагментарністю нормативного регулювання, в межах якого паралельно використовуються конструкції «компенсація шкоди», «відшкодування шкоди» та «відшкодування втрат», що не завжди мають чітко розмежований зміст.

Обґрунтовано, що екологічна шкода є складною багатовимірною правовою категорією, яка не зводиться лише до пошкодження окремих природних ресурсів або до грошової оцінки збитків. Вона охоплює погіршення стану екосистем, втрату екосистемних функцій і послуг, негативний вплив на життя і здоров'я людини, а також вторинні соціально-економічні наслідки. Саме тому її правове осмислення потребує переходу від вузької карально-компенсаційної моделі до відновлювальної,

⁶³ Про затвердження Порядку визначення втрат лісгосподарського виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2023 р. № 588. *Офіційний вісник України*. 2023. № 45. Ст. 1523. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.02.2026).

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ

орієнтованої не лише на грошове стягнення, а й на реальне відновлення порушеного стану довкілля.

Установлено, що національне законодавство містить комплексний, але внутрішньо неоднорідний механізм компенсації екологічної шкоди, у якому поєднуються елементи приватноправової та публічно-правової відповідальності. Судова практика при цьому вимагає доведення повного складу делікту, підвищеного стандарту доказування упущеної вигоди та належного встановлення причинно-наслідкового зв'язку, що особливо ускладнюється у справах, пов'язаних з екологічними наслідками збройного конфлікту. Це свідчить про необхідність удосконалення не лише нормативної бази, а й методології доказування екологічної шкоди.

Доведено, що застосовувані в Україні нормативний, таксовий, розрахунковий і витратний підходи до визначення розміру екологічної шкоди мають важливе практичне значення, однак жоден із них не забезпечує повного врахування втрат екосистемних послуг та функцій. Таксові й формульні методики забезпечують оперативність і уніфікованість, проте не відображають усієї складності екосистемних втрат; витратний підхід дозволяє врахувати фактичні витрати на відновлення, але не завжди охоплює ширший екологічний ефект. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність запровадження в національне законодавство сучасних підходів до оцінки екосистемних послуг та визначення «якісного порогу» екологічно значущої шкоди.

У цьому контексті доцільно передбачити на законодавчому рівні чіткі механізми правового забезпечення відшкодування екологічної шкоди. Перспективним видається прийняття спеціального закону, присвяченого питанням екологічних (екосистемних) послуг, зокрема «Про екологічні послуги» або «Про збереження екологічних послуг». Альтернативним і більш оперативним кроком може стати внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» із включенням до нього окремого розділу, присвяченого екосистемним послугам і функціям природних систем. У межах такого підходу необхідним є визначення основних категорій екосистемних послуг, порядку та критеріїв їх оцінки, а також розроблення та затвердження національної методики їх економічного обчислення як складової оцінки екологічної шкоди. Крім того, важливим напрямом подальшого розвитку є також імплементація стандартизованої типології екосистемних послуг у практику стратегічного планування за європейським зразком, що сприятиме інтеграції екологічних критеріїв у систему державної політики. У цьому контексті значний потенціал має формування та реалізація державної політики у сфері управління екосистемними послугами, що сприятиме зміцненню інституційної спроможності держави у сфері збереження природного капіталу та ефективного відновлення довкілля.

Окремого значення набуває досвід Європейського Союзу, насамперед підхід, закріплений у Директиві 2004/35/ЄС, яка орієнтує механізм відповідальності на пріоритет відновлення природного середовища, застосування принципу «забруднювач платить» та використання моделей primary, complementary і compensatory remediation. Для України це означає потребу подальшої гармонізації законодавства з acquis ЄС, нормативного закріплення поняття «екологічна шкода», уніфікації компенсаційної терміносистеми та розроблення методик, здатних охоплювати як прямі, так і опосередковані екологічні втрати.

Таким чином, підвищення ефективності правового механізму компенсації екологічної шкоди вимагає системного оновлення законодавства, модернізації методик її оцінювання, посилення доказових стандартів і пріоритизації відновлювальних заходів поряд із грошовим відшкодуванням. Саме такий підхід може забезпечити формування цілісної та дієвої моделі правового реагування на сучасні екологічні та воєнно-екологічні виклики.

REFERENCES

- Accounting Chamber of Ukraine. (2021, September 28). Audit of the effectiveness of the use of budget funds allocated to the State Environmental Inspectorate of Ukraine (Decision No. 21-3). In Report of the Accounting Chamber for 2021 (p. 100). URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2021/ZVIT_RP_2021.pdf (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Anisimova, H., Donets, O., Donets, A., Anisimov, K., & Arjjumend, H. (2025). Modern approaches to unifying compensatory and legal mechanisms in the process of forming a legal category of “ecological damage”. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 8(2), 726–728. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080234>
- Baik, O. I., Stetsyuk, N. V., Yesimov, S. S., Tsebenko, S. B., & Andrusiak, I. P. (2023). Problem issues regarding legal liability for environmental offenses in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (3), 104–110. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-3/104>
- Basai, V. D. (1996). *Vidshkoduvannia shkody, zapodiianoi ekolohichnymy pravoporushenniamy* [Compensation for damage caused by environmental offenses] [Abstract of candidate’s thesis. Ivan Franko Lviv State University]. [in Ukrainian].
- Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland). (1949). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html#BJNR000010949BJNG000200314> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Budget Code of Ukraine. (2010, July 8). Law of Ukraine No. 2456-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2010(50–51), 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2007, July 25). Resolution No. 963 Methodology for determining the amount of damage caused by unauthorized occupation of land plots, misuse of land, land degradation, and violation of land use regimes, norms and rules. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2007(56), 2254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2008, July 23). Resolution No. 665 On approval of tariffs for calculating the amount of damage caused to forests. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2008(56), 1868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, March 20). Resolution No. 326 On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 2022(26), 1413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, May 10). Resolution No. 575 On approval of special tariffs for calculating the amount of damage caused by violations of legislation on the nature reserve fund. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2022(45), 2485. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2022-%D0%BF#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, June 9). Resolution No. 588 On approval of the Procedure for determining losses of forestry production. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2023(45), 1523. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2023-%D0%BF#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Civil Code of Ukraine. (2003, January 16). Law of Ukraine No. 435-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Civil Code of Ukraine: Recodification project. Book 5. Obligations. (2021). Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga5.pdf> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Code of Ukraine on Subsoil. (1994, July 27). Law of Ukraine No. 132/94-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1994(36), 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Commercial Cassation Court of the Supreme Court (2021, August 11). Decision in case No. 920/739/19 (5021/2509/2011). Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123175>
- Council of Europe. (1993, June 21). Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Council of the European Communities. (1992). Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. *Official Journal of the European Communities*, L 206, 7–50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31992L0043>
- EcoZagroza. (n.d.). Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. URL:<https://ecozagroza.gov.ua/> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- European Commission, & European Environment Agency. (2020). Mapping and assessment of ecosystems and their services: An EU ecosystem assessment (MAES 2020). Brussels. URL: <https://biodiversity.europa.eu/europes-biodiversity/ecosystems/maes>
- European Parliament & Council of the European Union. (2000). Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. *Official Journal of the European Communities*, L 327, 1-73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000L0060>
- European Parliament & Council of the European Union. (2004, April 21). Directive 2004/35/EC on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_965
- European Parliament & Council of the European Union. (2009). Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the

- conservation of wild birds. Official Journal of the European Union, L 20, 7–25. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147>
- Forest Code of Ukraine. (1994, January 21). Law of Ukraine No. 3852-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1994(17), 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Getman, A. P. (2020). Human life and health as an object of environmental law in the globalised world. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(1), 189–200. DOI [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.189-200](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.189-200)
- Getman, A. P. (2021). Access to justice for the protection of environmental rights in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(2), 118–127. DOI <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.2-n000063>
- Getman, A. P., Anisimova, H. V., Yakoviuk, I. V., et al. (2024). Security environment of Ukraine: Doctrinal and applied aspects. *Yurait*.
- Golovko, L. (2023). International legal mechanisms for holding the Russian Federation accountable for causing environmental damage as a result of armed aggression against Ukraine. *Bratislava Law Review*, 7(1), 29-40. URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/354>
- Golovko, L. (2024). International legal aspects of the assessment of environmental damage caused by military actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99-110. URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828>
- Grand Chamber of the Supreme Court (2018, May 30). Decision in case No. 750/8676/15-c. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74537186&red=10000328582edeab84adb28464a75bc29b4404&d=5>
- Guerra, S., & Sampaio, S. D. S. (2022). The protection of the environment in armed conflicts. *Veredas do Direito*, 19(45), 247-266. <https://revista.domhelder.edu.br/index.php/veredas/article/view/2343>
- Guerra, S., Araújo, B. M. R., & de Oliveira Santos, C. (2023). For the creation of the international organization for prevention and reduction of catastrophes. *Revista Opiniao Juridica*, 21(37), 50-82. <https://doi.org/10.12662/2447-6641oj.v21i37.p50-82.2023>
- Haines-Young, R., & Potschin-Young, M. (2018). Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) V5.1: Guidance on the application of the revised structure. Nottingham: CICES. URL:<https://cices.eu>
- Joint Chamber of the Civil Cassation Court of the Supreme Court (2024, April 22). Decision in case No. 279/1834/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118868218>
- Khylko, M. I. (2017). Environmental security of Ukraine (textbook). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. [in Ukrainian].
- Kirin, R. S., Hryshchak, S. V., & Reviakina, T. O. (2024). Legal support for the international register of damages: Environmental component. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*, (1), 280-285. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/62> [in Ukrainian].
- Koshelenko, K. V. (2018). Yurydychna vidpovidalnist za shkodu navkolysnomu pryrodnomu seredovyschchu za zakonodavstvom Ukrainy i YeS: porivnialno-pravovi aspekt [Legal liability for environmental damage under the legislation of Ukraine and

- the EU: A comparative legal study] [Candidate's thesis. Yaroslav Mudryi National Law University]. [in Ukrainian].
- Krasnova, M. V. (1999). Legal basis for forming of institute of responsibility for the damage caused by the violation of international and european environmental legislation. *Naukovi zapysky*, (2), 177–183. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29e00011-31ee-476c-b33f-b973dab1cfee/content> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Krasnova, M. V. (2008). Compensation for damage under environmental legislation of Ukraine (theoretical and legal aspects). Kyiv University Publishing and Printing Center. [in Ukrainian].
- Land Code of Ukraine. (2001, October 25). Law of Ukraine No. 2768-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2002(3–4), 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Malysheva, N., & Hurova, A. (2024). Environmental consequences of the Kakhovka H.P.P. destruction in Ukraine: Challenge and opportunity for international justice. *Journal of Environmental Law and Policy*, 4(1), 84-104. <https://doi.org/10.33002/jelp040104>
- On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine. (2014, April 15). Law of Ukraine No. 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On Environmental Protection. (1991, June 25). Law of Ukraine No. 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On Oil and Gas. (2001, July 12). Law of Ukraine No. 2665-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001(50), 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On Protection of Atmospheric Air. (1992, October 16). Law of Ukraine No. 2707-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1992(50), 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On the Animal World. (2001, December 13). Law of Ukraine No. 2894-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2002(14), 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights. (2006, February 23). Law of Ukraine No. 3477-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2006(30), 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On the Improvement of Settlements. (2005, September 6). Law of Ukraine No. 2807-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2005(49), 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- On the Nature Reserve Fund of Ukraine. (1992, June 16). Law of Ukraine No. 2456-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1992(34), 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Osmanova, A. (2025). International practice of compensation for damage caused by environmental violations in the management of tailings storage facilities and

- waste dumps. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 8(1), 964–988. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.080141>
- Peel, J., & Osofsky, H. M. (2015). *Climate change litigation: Regulatory pathways to cleaner energy*. Cambridge University Press.
- Penca, J. (2024). Biodiversity offset mechanisms and compensation for loss: From exceptional to popular – Rediscovering environmental law. *Journal of International Wildlife Law & Policy*, 27(3), 137-160. <https://doi.org/10.1080/13880292.2024.2375862>
- Rawtani, D., Gupta, G., Khatri, N., Rao, P. K., & Hussain, C. M. (2022). Environmental damages due to war in Ukraine: A perspective. *Science of the Total Environment*. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.157932>
- Reshetnyk, L. P. (2005). Vidshkoduvannia shkody, zapodiianoi porushenniam ekolohichnykh prav hromadian [Compensation for damage caused by violations of citizens' environmental rights] (Extended abstract of candidate's thesis). Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine.
- Shemshuchenko, Yu. S., & Hetman, A. P. (Eds.). (2018). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* (Vol. 14: Environmental law). Kharkiv: Pravo.
- Supreme Court (2023, March 2). Ruling in case No. 279/3536/20. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109345648>
- Supreme Court (2024, March 12). Decision in case No. 910/19617/21. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/118000827>
- Tax Code of Ukraine. (2010, December 2). No. 2755-VI. Ofitsiynyi visnyk Ukrainy, 2011(1–2), 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
- The Ukrainian Scientific Centre of Ecology of the Sea (2023, June 27). Consequences of the Kakhovka HPP explosion for the marine environment of the Black Sea. URL: https://sea.gov.ua/index.php/2023/06/27/ges_explosion_conseq/
- Water Code of Ukraine. (1995, June 6). Law of Ukraine No. 213/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1995(24), 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed: 01.02.2026) [in Ukrainian].
- Yarmol, L., Dolynska, M., Stetsyuk, N., Andrusiak, I., & Muraviova, I. (2022). Legal security of environmental safety under the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (5), 110-115. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-5/110>

Hanna Anisimova

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Environmental Law,

Yaroslav Mudryi National Law University,

Kharkiv, Ukraine,

Olha Donets

PhD in Law, Associate Professor

of the Department of Environmental Law,

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine.*

Anisimova, Hanna & Donets, Olha. Legal Mechanism for Compensation of Environmental Damage: Theoretical and Applied Aspects

Abstract

In the context of increasing anthropogenic pressure on natural ecosystems and the growing number of violations in the field of natural resource use, the issue of the effectiveness of legal mechanisms for compensation of environmental damage has become particularly relevant. The practice of compensation for environmental damage in Ukraine remains insufficiently effective, which necessitates a doctrinal understanding of the legal nature of such damage and the methods for its assessment. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the legal regulation of compensation for damage caused by violations of environmental protection legislation, as well as to identify problems of law enforcement and substantiate directions for improving the relevant legal mechanism. The article reveals the legal nature of environmental damage as a complex and multidimensional phenomenon that encompasses both direct losses of natural resources and secondary socio-economic consequences. It analyses the regulatory and legal foundations of environmental damage compensation and the specific features of applying civil law mechanisms for damages in the field of environmental relations. The key approaches of judicial practice to determining the amount and procedure of compensation for environmental damage are summarized. The study identifies the main problems of legal regulation, including the difficulty of proving causation, the imperfection of existing methodologies for calculating environmental damage, and the limited effectiveness of mechanisms aimed at ecosystem restoration. The necessity of improving national legislation with due regard to European approaches to environmental liability is substantiated. It is concluded that increasing the effectiveness of the compensation mechanism requires strengthening evidentiary standards in environmental damage disputes, modernizing methodologies for environmental damage assessment, and prioritizing restorative measures alongside monetary compensation. The results of the research may be used by legislators, environmental control authorities, courts, lawyers, and scholars in improving law enforcement practice and developing environmental protection policies. The article reflects the results of a comprehensive study of the issues and peculiarities of legal regulation of compensation for damage caused by violations of environmental protection legislation, some preliminary results of which have been partially presented in other publications of the authors.

Keywords: *legal liability; ecosystem; loss of landscape and biological diversity; environmental safety; climate damage; ecosystem services and functions; environmental legal status of subjects; environmental restoration.*

ЛІЦЕНЗІЯ СС BY-NC-ND 4.0

дата першого надходження статті до видання 01.03.2026

дата прийняття статті до друку після рецензування 10.04.2026

дата публікації (оприлюднення) 15.04.2026